

УДК 159.938.3:378

Надія Анатоліївна Харченко*кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології,
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини,**м. Умань, Україна*

ORCID: 0000-0001-6571-0976

e-mail: kharchenkon.a@ukr.net**Василь Михайлович Кишмар***магістрант факультету соціальної та психологічної освіти,
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини,**м. Умань, Україна*e-mail : valdem333@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ В ПЕРІОД АДАПТАЦІЇ ДИТИНИ ДО ШКОЛИ

В статті розглянуто питання впливу сімейного виховання на дітей молодшого шкільного віку в період адаптації дитини до школи. Розкрито питання основних обов'язків, які покладені на сім'ю в частині забезпечення безпечного та творчого середовища для розвитку особистості дітей, а також забезпечення їх безпеки при взаємодії з навколишнім світом. Вибір батьками неадекватного типу батьківського ставлення спричинює порушення в процесі їх спілкування з дітьми та впливає на рівень адаптованості дітей молодшого шкільного віку на навчання дітей в школі.

В статті представлені результати емпіричного дослідження особливостей батьківського ставлення до дітей молодшого шкільного віку в період адаптації дітей до навчання в школі. В ході емпіричного дослідження було встановлено, що в групі досліджуваних батьків, які мають дітей молодшого шкільного віку переважає такий хибний тип виховання, як гіперпротекція, гіпопротекція та потурання. Визначено, що надання переваги вибору типу батьківського ставлення «кооперація» посилює прояв інших типів ставлення, таких як «симбіоз» та «авторитарність», що говорить про вплив спрямованості дорослих на продуктивну взаємодію з дитиною, прояви з їх боку щирої зацікавленості та участь у його справах на прагнення дорослого до єднання з дитиною та демократичність при контролі поведінки дитини. Прийняття дитини батьками посилює прагнення дорослого до єднання з дитиною та демократичність при контролі поведінки дитини.

Вибір батьками неадекватного типу батьківського ставлення спричинює порушення у процесі їх спілкування з дітьми, виконуються лише традиційні «батьківські» функції, між батьками та дітьми встановлюється бар'єр, в сім'ї відсутні теплі стосунки, взаєморозуміння.

Ключові слова: діти молодшого шкільного віку, батьки, стиль сімейного виховання, прийняття, поведінка.

Nadiya Kharchenko

PhD of Psychological,

Associate Professor of Psychology chair,

Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University,

Uman, Ukraine

ORCID: 0000-0001-6571-0976

e-mail: kharchenkon.a@ukr.net**Vasily Kishmar**

undergraduate

*Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University,
Uman, Ukraine
e-mail : valdem333@gmail.com*

PECULIARITIES OF FAMILY UPBRINGING DURING CHILD'S ADAPTATION TO SCHOOL

The article examines the impact of family education on children of primary school age during the period of adaptation of the child to school. The issues of the main responsibilities that are assigned to the family in terms of providing a safe and creative environment for the development of the child's personality, as well as ensuring his safety when interacting with the outside world, are disclosed. The choice by parents of an inadequate type of parental attitude causes disturbances in the process of their communication with children and affects the level of adaptation of children of primary school age to teaching children at school.

The results of empirical research are presented characteristics of parental attitudes towards children of primary school age during the period of adaptation of children to school. In the course of an empirical study. It was found that in the group of studied parents with children of primary school age, such an erroneous type of upbringing prevails, such as hyperprotection, hypoprotection and connivance. It was found that the preference for choosing the type of parental relationship «cooperation» enhances the manifestation of other types of relationship. Such as «symbiosis» and «authoritarianism»; which indicates the influence of the desire of adults to cooperate with the child, the manifestation of their sincere interest and participation in his affairs, the adult's desire for unity with the child and democracy in the control of the child's behavior. The adoption of the child by the parents strengthens the adult's desire for unity with the child and democracy in controlling the child's behavior.

Parents' choice of an inadequate type of parental relationship causes disturbances in the process of their communication with children, only traditional "parental" functions are performed, a barrier is established between parents and children, and there are no warm relations and mutual understanding in the family.

***Key words:** children of primary school age, parents, style of family education, acceptance, behavior.*

З початку ХХ століття в психології постійно зростає інтерес до ролі сімейних факторів у розвитку особистості дитини, в етіології емоційно-особистісних порушень. Поступово відносини між батьками та дитиною, подружжям, сім'єю й позасімейним оточенням, перетворюються в самостійний предмет психологічного вивчення [2]. Їх дослідження здійснюються в самих різних теоретичних підходах: від психоаналітичної традиції, центрованої на ранньому досвіді людини, до роботи з актуальними станами сім'ї як цілісної системи в системному підході.

Цінність сім'ї в українському суспільстві безумовно зростає, інтерес до даної теми у вітчизняній психології пов'язаний ще й з нечисленністю і розрізненістю теоретичних досліджень, а також із запитам практики, з необхідністю створення ефективних і економічних технологій практичної роботи з сім'єю в сучасному суспільстві [1; 4].

Будучи членом родини, дитина має різної якості взаємовідносини з батьками, які можуть здійснювати на неї як позитивний, так і непродуктивний вплив. Наслідком якого є те, що дитина зростає або доброзичливою, відкритою, товариською, або тривожною, грубою, лицемірною, брехливою [5].

Істотний вплив на формування психіки дитини, особливо на етапах вікових криз, має сім'я з певними усталеними зв'язками між її членами. Саме на сім'ю покладені основні обов'язки по створенню середовища для розвитку особистості дітей, а також забезпечення їх безпеки при взаємодії з навколишнім світом. Вибір батьками неадекватного типу батьківського ставлення спричинює

порушення в процесі їх спілкування з дітьми, виконуються лише традиційні «батьківські» функції, між батьками та дітьми встановлюється бар'єр, в сім'ї відсутні теплі стосунки, взаєморозуміння [3].

Вагомий вплив на особистість дитини молодшого шкільного віку має і негативна сімейна атмосфера. Так, аналізуючи фактори дестабілізації психологічного стану молодших школярів, Г. О. Сіліна провідну роль надає сімейним конфліктам, дефіциту батьківської любові, жорстокості, непослідовності у вихованні, надмірній вимогливості, психологічній неграмотності батьків [6]. Забезпечення гармонійного розвитку особистості дитини у цьому віці можливо лише на основі позитивних, систематичних батьківсько-дитячих взаємин, які мають реалізовуватися емоційно (прояви любові та турботи), мовленнєво (надання порад, пояснення норм поведінки) та ситуативно (контакти під час ігор, праці, розваг).

Мета статті – представити результати емпіричного дослідження особливостей батьківського ставлення до дітей молодшого шкільного віку в період адаптації дітей до навчання в школі.

Емпіричне дослідження проводилося на базі міського центру СССДМ. Вибірку склали 30 батьків, які мають дітей у віці 3–7 років та 7–11 років, з них 20 жінок та 10 чоловіків. Зокрема 10 сімейних пар (повна сім'я) та 10 жінок матері-одиначки. Вік досліджуваних – 27–36 років. Середній вік чоловіків становить 32,3 роки, жінок – 29,85 років. Узагальнений середній показник віку досліджуваних – 30,66 років. Емпіричне дослідження було реалізовано у два етапи: підготовчий; діагностичний.

На підготовчому етапі емпіричного дослідження шляхом вибіркового спостереження за особливостями стосунків між батьками та дітьми клієнтів Центру було сформовано потенційну вибірку. На цьому ж етапі відбувалося формування вибірки. Формуючи її ми виходили з необхідності залучити до дослідження сімейні пари, які переживають кризу трьох років подружнього життя, пов'язану з порушенням рольової взаємодії. Підбір вибірки тривав протягом двох місяців, оскільки відразу підібрати необхідну кількість сімейних пар із схожими проблемами досить складно. Таким чином, в ході першого етапу були вирішено дві важливі задачі: формування вибірки дослідження; підготовка діагностичного матеріалу у вигляді методик.

В ході емпіричного дослідження нами було встановлено, що в групі досліджуваних батьків, які мають дітей молодшого шкільного віку переважає такий хибний тип виховання, як гіперпротекція, гіпопротекція та потурання.

Під час здійснення якісного аналізу існуючих зв'язків хибних типів виховання у досліджуваних, яке здійснювалося за допомогою коефіцієнта кореляції r -Пірсона, нами були встановлено наступне: «Гіперпротекція» має сильні кореляційні зв'язки із таким типом виховання, як «Ігнорування потреб дитини» ($r=0,515$, при $p - 0,01$).

Також доведено існування прямих кореляційних зв'язків гіперпротекції та надмірності вимог-заборон ($r=0,557$, при $p - 0,01$), тобто дитині «все можна». Їй пред'являється величезна кількість вимог, що обмежують свободу і самостійність. Відповідно – існують негативні кореляційні зв'язки між гіперпротекцією та недостатністю вимог-заборон ($r=-0,394$, при $p - 0,05$).

Встановлено кореляційні зв'язки гіперпротекції та: шкали «Перевага дитячих якостей» (ПДК) ($r=0,367$, при $p - 0,05$); шкали «Виховна невпевненість»

(шкала ВН) ($r=0,580$, при $p - 0,01$): обумовлює порушення виховання зниженим рівнем вимог. Відбувається перерозподіл влади в сім'ї між батьками і дитиною на користь останньої; шкали «Нерозвиненість батьківських почуттів» (НРЧ) ($r=0,425$, при $p - 0,05$), тобто посилення гіперпротекції зростає разом із рівнем нерозвиненості батьківських почуттів; аналогічний зв'язок має гіперпротекція із шкалою «Проекція на дитину власних небажаних якостей» (ПНК) ($r=0,564$, при $p - 0,01$) і, нарешті, встановлено сильний кореляційний зв'язок гіперпротекції зі шкалою «Винесення конфлікту між подружжям у сферу виховання» (ВК) ($r=0,565$, при $p - 0,01$), що обумовлює суперечливий тип виховання, який посилює гіперпротекцію з боку одного із батьків.

Доведено зв'язок гіпопротекції з:

– надмірністю вимог-обов'язків до дитини ($r=0,515$, при $p - 0,01$), що говорить про посилення гіпопротекції із посиленням вимог та посилює ризик психотравматизації й не сприяє повноцінному розвитку особистості дитини;

– недостатністю вимог-заборон (шкала З-) ($r=0,436$, при $p - 0,05$). При зростанні гіпопротекції зростає вседозволеність дитини;

– надмірністю санкцій ($r=0,499$, при $p - 0,01$). Посилення гіпопротекції обумовлює посилення суворих покарань дитини. Відповідно при цьому посилення гіпопротекції унеможливають мінімізацію покарань ($r=-0,445$, при $p - 0,05$);

– розширенням сфери батьківських почуттів (РРЧ) ($r=0,513$, при $p - 0,01$). При цьому гіпопротекція обумовлює прагнення батьків утримати дитину за допомогою підвищеної протекції;

– фобією втрати (шкала ФУ) ($r=0,532$, при $p - 0,01$). Гіпопротекція викликає страх втрати дитини;

– нерозвиненістю батьківських почуттів (шкала НРЧ) ($r=0,567$, при $p - 0,01$). В даному випадку гіпопротекція обумовлює емоційне відкидання, жорстоке поведіння з дитиною.

І, нарешті, за останньою шкалою, що продемонструвала високі показники є шкала «Потурання», де не становлено кореляції із жодним із хибних типів виховання. Оскільки високі показники ми отримали за названими шкалами, й опис кореляційних зв'язків здійснено саме стосовно цих шкал, при цьому, важливо зауважити, що існують сильні кореляційні зв'язки й між іншими шкалами методики

Було встановлено сильний негативний кореляційний зв'язок між «гіпопротекцією» (методика АСВ) та «кооперацією» (методика ОРО) ($r=-0,426$, при $p - 0,05$). Тобто посилення гіпопротекції прямо впливає на зниження прояву такого батьківського ставлення як кооперація. Також існують прямі сильні кореляційні зв'язки між такими стилями батьківського ставлення як «кооперація» та «прийняття» ($r=0,663$, при $p - 0,01$); «кооперація» та «симбіоз» ($r=0,461$, при $p - 0,05$); «кооперація» та «авторитарність» ($r=0,694$, при $p - 0,01$). Це вказує на те, що надання переваги вибору типу батьківського ставлення «кооперація» посилює прояв інших типів ставлення, таких як «симбіоз» та «авторитарність», що говорить про участь батьків у справах дитини та прагнення дорослого до єднання з дитиною, демократичність при контролі поведінки дитини.

Відповідно існують прямі кореляційні зв'язки за стилями «прийняття» та «симбіоз» ($r=0,533$, при $p - 0,01$); «прийняття» та «авторитарність» ($r=0,699$, при

$p = 0,01$). Тобто, прийняття дитини батьками посилює прагнення дорослого до єднання з дитиною та демократичність при контролі поведінки дитини.

В нашому дослідженні інтерпретація дитячих малюнків (проективна методика «Малюнок сім'ї») здійснювалась за В. К. Лосевою. За вказаними критеріями було встановлено, що сприятлива сімейна ситуація відзначається у 65% досліджуваних. Порушення дитячо-батьківських стосунків відзначається у 35%.

Узагальнена інформація про особливості внутрішньосімейних стосунків наступна: 43% малюнків носять позитивну емоційну зарядженість, зображені усі члени сім'ї разом з автором. При цьому на частині малюнків члени сім'ї або тримаються за руки, або в обіймах, або зайняті спільною діяльністю та знаходяться на достатньо близькій відстані один від одного. 35% досліджуваних зобразили членів своєї сім'ї розрізнено. При цьому у двох випадках (6%) суб'єкти були зображені ізольовано: в першому випадку – це були всі члени родини, в іншому – дитина, що може говорити про існування певних проблем у сфері дитячо-батьківських відносин. Цікавим у вищезгаданому малюнку є те, що відстань між подружжям при цьому досить тісна й емоційно позитивно забарвлена. У 8 % досліджуваних відзначається низьке самосприйняття своєї ролі в сім'ї, та невпевненість, що також може бути причиною вибору хибного типу ставлення до дитини.

В ході дослідження нами було встановлено, що серед досліджуваних батьків переважає такий тип батьківського ставлення, як «Прийняття» (середній бал – 13,4), тоді як найнижчі показники отримано за типом «Маленький невдаха» (1,96). Встановлено, що сприятлива сімейна ситуація відзначається у 65% досліджуваних. Порушення дитячо-батьківських стосунків відзначається у 35%.

Узагальнена інформація про особливості внутрішньосімейних стосунків наступна: 43% малюнків носять позитивну емоційну зарядженість, зображені усі члени сім'ї разом з автором. При цьому на частині малюнків члени сім'ї або тримаються за руки, або в обіймах, або зайняті спільною діяльністю та знаходяться на достатньо близькій відстані один від одного. 35% досліджуваних зобразили членів своєї сім'ї розрізнено. При цьому у двох випадках (6%) суб'єкти були зображені ізольовано: в першому випадку – це були всі члени родини, в іншому – дитина, що може говорити про існування певних проблем у сфері дитячо-батьківських відносин. Цікавим у вищезгаданому малюнку є те, що відстань між подружжям при цьому досить тісна й емоційно позитивно забарвлена. У 8 % досліджуваних відзначається низьке самосприйняття своєї ролі в сім'ї, та невпевненість, що також може бути причиною вибору хибного типу ставлення до дитини.

Отже, виділяють п'ять груп дитячо-батьківської взаємодії: конфліктний тип, гармонічний тип, дистантний тип, тип «домінуючі батьки – підкорена дитина» і тип «домінуюча дитина – потураючі батьки».

Вибір батьками неадекватного типу батьківського ставлення спричинює порушення у процесі їх спілкування з дітьми, виконуються лише традиційні «батьківські» функції, між батьками та дітьми встановлюється бар'єр, в сім'ї відсутні теплі стосунки, взаєморозуміння. В проведеному емпіричному дослідженні в групі досліджуваних батьків, які мають дітей молодшого

шкільного віку переважає такий хибний тип виховання, як гіперпротекція, гіпопротекція та потурання. Піки за шкалами методики «АСВ» отримано лише шкалами «Гіперпротекція», «Гіпопротекція» та «Потурання», що вказує на непостійність стилів виховання, їхній розкид на різні полярності: від надмірної опіки над дитиною, до ситуативного звертання уваги на дитину.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Горецька О. В. Психологічні особливості ставлення батьків до дитини дошкільного віку. *Актуальні проблеми практичної психології: зб. наук. праць*. Херсон, П. П. Вишемирський, 2009. Ч. 1. С. 277–287.
2. Гуляр О.О. Вплив батьківського ставлення на емоційну сферу дитини молодшого шкільного віку. Режим доступу: <http://intkonf.org.ru/>
3. Дуткевич Т. В. Дитяча психологія. Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2012. 424 с.
4. Руденко І. Особливості психічного розвитку дитини: вікові кризи, основні новоутворення, провідні типи діяльності. Режим доступу: <http://teacher.ed-sp.net/>
5. Таран І. Роль сім'ї у формуванні цілісного ставлення дошкільників до інших людей. *Вісник Інституту розвитку дитини*. 2010. № 10. С. 125–130.
6. Шведовська А. А. Специфика позиции родителей при различных типах взаимодействия с детьми дошкольного и младшего школьного возраста. *Психологическая наука и образование*. 2006. № 1. С. 69–84.

REFERENCES

1. Horetska, O. V. (2009). Psykholohichni osoblyvosti stavlennia batkiv do dytyny doshkilnoho viku. *Aktualni problemy praktychnoi psykholohii: zb. nauk. prats.* Kherson, P. P. Vyshemyrskiy. Ch. 1. 277–287. [in Ukrainian].
2. Huliar, O.O. (2015). Vplyv batkivskoho stavlennia na emotsiinu sferu dytyny molodshoho shkilnoho viku. Retrieved from: <http://intkonf.org.ru/> [in Ukrainian].
3. Dutkevych, T. V. (2012). Dytiacha psykholohiia. K.: Tsentr uchbovoi literatury. [in Ukrainian].
4. Rudenko, I. (2016). Osoblyvosti psykhychnoho rozvytku dytyny: vikovi kryzy, osnovni novoutvorennia, providni typy diialnosti. Retrieved from: <http://teacher.ed-sp.net/> [in Ukrainian].
5. Taran, I. (2010). Rol simi u formuvanni tsilisnoho stavlennia doshkilnykiv do inshykh liudei. *Visnyk Instytutu rozvytku dytyny*. № 10. 125-130. [in Ukrainian].
6. Shvedovska, A. A. (2006). Spetsyfyka pozytsyy rodytelei pry razlychnykh typakh vzaymodeistvyia s detmy doshkolnoho y mladsheho shkolnoho vozrasta. *Psykholohycheskaia nauka y obrazovanye*. № 1. 69-84. [in Russian].

Бібліографічний опис для цитування:

Харченко Н. А., Кишмар В. М. Особливості сімейного виховання в період адаптації дитини до школи. *Психологічний журнал*. 2021. №6. С. 62–67.